

ABRAHAM KUYPER

IS DE HEER IN ONS MIDDEN OF NIET?

EEN PREEK TIJDENS
DE POKKENEPIDEMIE
IN 1865

ISBN 9789083133812

© TREFPUNT MEDISCHE GESCHIEDENIS NEDERLAND

IS DE HEER
IN ONS MIDDEN
OF NIET?

IS DE HEER IN ONS MIDDEN OF NIET?

EEN PREEK TIJDENS DE POKKENEPIDEMIE IN 1865

Tekstuitgave door
Fred van Lieburg

TREFPUNT MEDISCHE GESCHIEDENIS NEDERLAND

Urk 2021

TMGN

4

Abraham Kuyper. Portret uit 1865.
Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit,
Collectie HDC | Protestants Erfgoed, nr. 02668.

INLEIDING

Zo onverwachts als de coronapandemie de wereld in 2020 overviel, zo ‘gewoon’ was het in vroeger eeuwen dat er van tijd tot tijd hier of daar een epidemie uitbrak. Pest, cholera, pokken, welke ziekteverwekker ook in het geding was, de aantallen slachtoffers waren vaak schrikbarend. Bestuurders en geneesheren deden hun best de maatschappelijke tegenslag met maatregelen en medicijnen te bestrijden, terwijl religieuze leiders en gelovige medemensen troost boden aan zieken, stervenden en rouwenden. In tijden van nationale nood werden speciale biddagen voor het volk gehouden, maar pastoors en predikanten konden wekelijks hun stem verheffen om hun plaatselijke gemeente een hart onder de riem te steken.

5

Op zondag 8 januari 1865 beklom een jonge dominee de kansel van de Grote Kerk in het Betuwse dorp Beesd. Daar heerste toen een pokkenepidemie, die het jaar ervoor al acht doden – onder wie vier kinderen – had geëist, en ook in de maanden daarna nog vier personen ten grave zou slepen. Maar de plaatselijke heel- en vroedmeester, Daniël Constant van Leeuwen van Duivenbode (1819-1909), had iets opvallends gesignaleerd ten aanzien van de vaccinatie, de zogenoemde koepokinenting die sinds enkele decennia de mogelijkheid bood zich tegen de pokken en haar ernstige effecten te beschermen. In Beesd waren vrijwel alle getroffen en niet gevaccineerd. Onder hen waren nogal wat rooms-katholieken, bij wie ook factoren als armoede, huisvesting en hygiëne in rekening werden gebracht om hun kwetsbaarheid te verklaren. Sommige inwoners lieten zich nu ook inenten, de meesten bleven er aarzelend tegenover staan. Geen medische, maar religieuze bezwaren lagen hieraan ten grondslag. Ook daarover moest de dominee in die kerkdienst zijn licht laten schijnen.¹

1. Zie ook Jasper Vree, *Kuyper in de kiem. De precalvinistische periode van Abraham Kuyper 1848-1874* (Hilversum 2006), 135.

Nederlandse Hervormde Kerk te Beesd
omstreeks 1900. Collectie Historische
Kring West-Betuwe.

6

De preek die op genoemde dag werd uitgesproken, had een duidelijke boodschap. De almachtige God ging over alle goede en kwade dingen van het leven, inclusief de onherroepelijke dood. Dat vergde van de gelovige altijd en overal een ootmoedige houding in denken en voelen en in doen en laten jegens de gevolgen van de zonde van het menselijk geslacht. Maar God gaf ook vooruitgang in kennis en kunde, zoals de medische wetenschap liet zien in de beschikbaarheid van geneesmiddelen én voorzorgsmaatregelen. De goede luisteraar begreep dat er geen theologische gronden waren om die middelen ongebruikt te mogen laten. Een goede prediker wist ook dat het onderscheid tussen religieuze en wetenschappelijke argumenten in een negentiende-eeuwse plattelandsamenleving geduldige uitleg behoefde. Met pastoraal invoelingsvermogen wees de voorganger de weg van vertrouwen op God én op Gods gaven in natuur en cultuur.

De man die in 1865 op de kansel van Beesd stond, heette Abraham Kuyper (1837-1920). Destijds was de naam van deze 27-jarige predikant hoogstens bekend in academische kring. Hij had met de hoogst mogelijke lof een theologische prijsvraag gewonnen. In de studeerkamer van de pastorie aan de Kerkstraat werkte deze doctor echter gestaag aan zijn intellectuele ontwikkeling, die geen terrein van wetenschap en samenleving buiten beeld liet. Daarbij kreeg hij steeds meer een zwak voor de eenvoudige mensen in zijn gemeente, de gewone man en vrouw in Nederland, die in hun trouw aan het oude en vertrouwde een krachtige levensovertuiging koesterden. Voor die 'kleine luyden' en 'stille burgers' vormde hij een politiek, sociaal en educatief programma dat gestoeld was op beginselen die hij ontleende aan de calvinistische theologie van vroegere eeuwen, zij het met een open oog voor de verworvenheden en uitdagingen van de nieuwe tijd.

Orthodox-christelijk, antirevolutionair, neocalvinistisch, hoe de ideologie ook geduid werd, het ging om de emancipatie van zelfstandige mensen in hun eigen geestelijke en maatschappelijke rechten.

De dominee van Beesd vertrok in 1867 naar Utrecht. De lokale pokkenepidemie leek al vergeten, toen in 1870 een nieuwe uitbraak op nationale schaal aan tienduizenden mensen het leven kostte. Kuyper, in dat jaar verhuisd naar Amsterdam, zal opnieuw hebben gepreekt over Gods leiding in deze wereld en de verantwoordelijkheid van de mens om zich tegen de ziekte te laten inenten. Dat de regering een vaccinatieplicht invoerde voor onderwijzers en schoolkinderen, ging hem echter als voorvechter van gewetensvrijheid te ver. In 1871 maakte Kuyper zijn visie op het vaccinatievraagstuk – de geestelijke, politieke en medische aspecten – openbaar in een artikel in het christelijke weekblad *De Heraut*, waarvan hij hoofdredacteur was.² Een jaar later gaf hij leiding aan een grootse handtekeningenactie bij koning Willem III (1817-1890). Het verzet tegen de ‘vaccinedwang’ was vanzelf ook een belangrijk punt voor de in 1879 opgerichte Anti-Revolutionaire Partij. Met de politieke strijd gaf hij mede steun aan de ultracalvinistische gelovigen die – deels met een beroep op invloedrijke tegenstanders als Abraham Capadose (1795-1874), Isaac da Costa (1798-1860) en Hendrik de Cock (1801-1842) – de vaccinatie hadden afgewezen.

7

Het meest uitvoerig kwam Kuyper op de kwestie terug in 1899 in een theologische artikelenserie in *De Heraut*, inmiddels het weekblad van de Gereformeerde Kerken in Nederland, dat ook buiten deze groepering goed gelezen werd. De serie ging over de ‘gemene gratie’, een begrip waarmee Kuyper doelde op de algemene zorg van God voor wereld en mensheid. Hij bood zijn lezers een groots ontwerp van een bijbels gefundeerde en daarom ook in de moderniteit houdbare levensbeschouwing. In dit kader kwam de steeds weer actuele problematiek van de (koepok)inenting aan de orde.³ Kuyper voelde zich gedrongen, zo schreef hij nu nadrukkelijk, de religieuze bezwaren weg te nemen, om zo alleen de eventuele medische bezwaren over te houden – wetenschappelijke bezwaren dus, die bij te verwachten vermeerdering van immunologische

2. *De Heraut voor vrije kerk en vrije school in het vrije Nederland*, 22e jaargang, nr. 7, 17 februari 1871.

3. *De Heraut van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, nr. 1102, 5 februari 1899, en nr. 1103, 12 februari 1899.

De artikelenserie verscheen enkele jaren later in boekvorm, zie voor de paragrafen over de koepokinenting:

A. Kuyper, *De gemene gratie* (tweede onveranderde druk: Kampen 1921-1923), II, 533-548.

kennis en verbetering van preventieve geneeskunde eerder zouden verdwijnen dan vermenigvuldigen.

In den regel gaat in ons land het verzet van den kant der vroomheid uit, en wij voegen er bij, der *misleide* en op den *dool* geraakte vroomheid. Onze vurige wensch is het daarom, dat het ons gelukken moge, deze netelige quaestie zóó toe te lichten, dat metterdaad elk misverstand uit den weg worde geruimd, en een juiste, echt Schriftuurlijke en deswege zuiver Gereformeerde beschouwing en practijk veler averrechtsch denken en doen ten deze vervange.

Kuypers gedrukte teksten zijn, voor wie ze ook nu nog wil nalezen, gemakkelijk digitaal toegankelijk.⁴ Dat geldt zelfs voor zijn nagelaten handschriften in zijn persoonlijk archief, dat berust bij de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit in Amsterdam.⁵ Ze zijn echter niet altijd eenvoudig leesbaar. Daarom moge een transcriptie van de preek bij de pokkenepidemie van 1865 welkom zijn, nu het ‘Kuyperjaar’ – 100 jaar na zijn dood en 140 jaar na zijn oprichting van de VU – bleek samen te vallen met het noodlottige coronajaar 2020.⁶ De onbevangen, beknopte en beeldrijke inhoud van de preek, gehouden door een toen nog onbekende doordenker over een onderwerp dat nog lang niet zo gepolitiseerd was als het binnen eeuw zou worden gedomineerd door kerken, partijen en opinieleiders, maakt haar nog altijd de moeite van het lezen waard. Aanleiding voor deze uitgave was de samenwerking tussen het Dutch Biblebelt Network en het Trefpunt Medische Geschiedenis in Nederland in de vorm van een studiedag over het vaccinatiedebat in de reformatorische gezindte (gepland op 19 december 2020, vanwege de tweede lockdown uitgesteld tot 6 februari 2021).⁷

8

Fred van Lieburg

4. Zie Kuypers bibliografie op de website van The Neo-Calvinism Research Institute aan de Theologische Universiteit Kampen.
5. Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, Collectie HDC | Protestants Erfgoed, Archief van Abraham Kuyper, zijn gezin en zijn familie, toegangsnummer 154.
6. Het handschrift bevindt zich in het Kuyperarchief, inventarisnummer 154 (Preken 1865), VIN 167a. De transcriptie is kritisch-normaliserend; afkortingen zijn opgelost enkele evidente verschrijvingen verbeterd en enkele niet meer functionele onderstrepingen weggelaten.
7. Ik dank mijn broer Wim voor zijn proeve van de transcriptie en mijn broer Mart voor zijn praktische realisering van deze uitgave.

Volksrampen een bezoeking des Heeren

Tekst Exodus 17 : 7b

Lezen: Hebréeën XII : 5-14

Zingen: Psalm 103 : 5

Psalm 103 : 7

Gezang 27

Psalm 33 : 10

Gehouden te Beesd, 8 januari 1865

Voor al in onze landstreken, mijne hoorders, beleeft men maar zelden een dag dat men zonder vrees voor tegenspraak beweren kan: nu is het toch een prachtig weder! Om maanden achtereen de natuur door een glanzenden lichttint beschenen te zien, moet ge elders heentrekken. Goed, misschien benijdenswaardig zelfs is het in ons kleine vaderland – maar met waarlijk schoone dagen zijn we niet al te mild bedeed. Graauw is het meestal daarboven – en maandenlang soms weten we van 't hemelsblauw alleen uit de herinnering te spreken. Een betrokken lucht is bij ons 't gewone – en 't gebroken licht wat tot ons weet door te dringen leent aan de natuur om ons slechts half de gelegenheid om zich in al den rijkdom harer tinten en kleuren te vertoonen aan ons oog. Een dubbele afwisseling breekt slechts nu en dan ons eentoonig schouwspel. Soms schuift een bovenwind de wolken vaneen, en bij 't heldere zonlicht vertoont zich alles zoo in nooit uitgebroken behoorlijkheid. Maar dan weer, als moest de maat van licht weer vereffend worden, ziet men een donkere wolk onder de reeds zoo dikke wolken henenschuivend, en wordt het sombere schouwspel nog somberder om ons heen.

Weet gij treffender beeld van de toestand onzer levens! Och, die wolken vertellen 't u, wat in uw levensboek geschreven staat. Zijn de dagen waarop we ons waarachtig gelukkig voelen niet even zeldzaam als de dagen, waarvan ge naar waarheid zeggen kunt: ze zijn schoon. Om ongehoord geluk, om onvermengde vreugde te genieten moet ge reizen naar 't vaderland daarboven. Hier kunnen we soms gelukkig zijn, soms vreugde voor de zielen smaken, maar 't meeste onzer dagen is somber gekleurd. Betrokken aan de gezigteinder onzes levens, is dat niet 't eentoonig antwoord van schier elk wien ge vraagt: 'Wachter! wat is er van den dag?' Maar toch, evenals bij het weder, is ook in ons leven afwisseling – als daad ook hier een dubbele. Soms breekt zoo vriendelijk 't zonnetje door dat we eens opgeruimd en blijde zijn mogen, maar naauwelijks zijn we aan die vreugde gewend of weer gaat 't zonnetje schuilen, nog dikker dan vroeger pakken de wolken zich zamen – en we noemen het dagen van jammer en druk.

met u bejhouwen, als een beroving der heere.
 Met het oog op God ons leve, bejhouwen, en
 uit God ons leve te begripen is de lichte van alle
 vromen gemoed. Alles is God, niet bliuen God
 is onze leere. Hoort nu te mij is dew ene en
 op dat zij geest in ons midden wone, wille een
 heere soeken in 't gebed.

Gesied.

— I —

Eij lees de woorden van mijne heere in Exod.
 xvii. 7. "Is de heer in ons midden, of niet?"

Eij verstaas de bedoeling dien vraag Mt. 16.
 met het oog op de richte die in ons midden
 heerscht. Alwe God in die richte zien, dan
 is de heer in ons midden, en de ramp die ons
 treft een beroving van dew Allen aertige.

Als we den dag der kwaad beleeft hebben, dan
 heet dat in bybeltaal: God heeft zij volke be-
 rocht — en is die uitdrijving, zoo als in de
 hoop adante hoone, echt gods dienste, dan
 kunnen we wel niet bete doen, dan dien
 bybelheere in zij volle kraet te behouden,
 of waa het noodig zij moest, in zij eerste
 handhaving. En enkel woord zal voldoen
 der zij, om te de bekeeren dien uitdrijving

En als we dan zoo eens rondzien om ons heen, en de geruchten opvangen die tot ons komen, zouden we dan niet wel zeggen mogen dat de eentoonige gang van ons leven ook afgebroken is – helaas! ditmaal niet door zonneschijn, maar door een somberder lucht dan anders nog, door dagen van ramspoed en geklag. O! er wordt zoo veel op het ziekbed geleden, zoo veel bij het ziekbed gewaakt. Er wordt zoo gebeden om niet te sterven of bereid te zijn als men sterven moet. Eerst bijna weggestorven, leeft de ziekte, die in ons midden, telkens weer krachtiger op, en al gelukt 't haar slechts zelden den lijder een doodelijker steek toe te brengen, ze verkrijgt toch een uitbreiding, ze verspreidt toch jammeren genoeg dan dat iemand ze langer de beteekenis ontzeggen zou van een wezenlijke ramp voor onze gemeente. Ze is dat, het mag niet ontveinsd worden, en waar ze allengs dat karakter neemt, mag ze ook hier besproken worden en durf ik op ernst bij 't hooren rekenen, waar ik de ziekte die ons reeds zoo lange dagen teistert, met u beschouwen ga als een bezoeking des Heeren.

Met het oog op God ons leven beschouwen, en uit God om ons leven te begrijpen, is de eisch van elke vroom gemoed. Alles in God, niets buiten God, is onze leuze. Zij 't zoo u en mij in deze ure, en opdat Zijn Geest in ons midden wone, willen we Hem zoeken in 't gebed.

Gebed.

I

11

Gij leest de woorden van mijnen tekst in Exodus XVII : 7b: 'Is de Heer in ons midden of niet?'

Gij verstaat de bedoeling dier vraag, mijne hoorders, met het oog op de ziekte die in ons midden heerscht. Als we God in die ziekte zien, dan is de Heer in ons midden, en de ramp die ons treft een bezoeking van den Almachtige. Als we den dag des kwaads beleefd hebben, dan heet dat in Bijbeltaal: God heeft Zijn volk bezocht – en is die uitdrukking, zooals ik u hoop aan te toonen, echt godsdienstig, dan kunnen we wel niet beter doen, dan dien Bijbelterm in zijn volle kracht te behouden, of waar het noodig zijn mocht in zijn eere te handhaven. Een enkel woord zal voldoende zijn om u de beteekenis dier uitdrukking klaar te doen inzien. Wij bezoeken elkander als we na korter of lange afwezigheid in elkanders huizen binnentreden. Het eerste gevolg van dat binnentreden is dat men weer overdenkt. Lange dagen misschien had men ons geheel vergeten, had niets onzen naam of ons beeld in 't geheugen geroepen. Het was een tijdlang zoo goed of we niet meer voor hen bestonden. Maar opeens gaat ge den drempel over en vertoont u aan de deur van 't huisvertrek en de verrassing, door uw komst gewekt, is het zekere bewijs dat men zoo even niet meer om u dacht en nu wel.

Dat bezoeken geheel zoo op God te willen overbrengen, gaat niet aan. Dat begrijpt ge wel. God komt nooit, maar is er altijd. Nooit een God van verre, maar altijd van nabij – Hij, onze God, de Alomtegenwoordige. Maar dat eens daargelaten, vraag ik u of de indruk op ons niet juist die is van een bezoek dat we ontvangen. God was wel om ons, maar wij zagen Hem niet. We konden Hem wel voortdurend zien, maar geen gedachte in ons was Hem gewijd. Zoo van lieverlede werd God weer vergeten en waanden we te leven buiten Hem. Maar een ziekte breekt uit, God legt Zijn hand weer op ons – en wel mogen we het een bezoeken van onzen God noemen, als we nu weer opeens om God denken en Zijn vinger in de rampen onzes levens zien.

Zijt gij het met mij eens, dat we zoo uit dat oogpunt de rampen die ons treffen, beschouwen mogen? Haast zou ik vreezen: niet allen. Men heeft vroeger te veel Jobs vrienden nagepraat: Job lijdt, dus Job heeft gezondigd. Men heeft te sterk Gods gerichten gekleurd, te veel er behagen in geschept om zich God voor te stellen als een woedenden Baäl met 't zwaard der wrake in de hand, om wie maar viel de giftige wond in 't vleesch te slaan. Jezus had van een Vader, een God van liefde gesproken – en wraak en liefde, dat streed te veel. Zulk een beschouwing kon geen stand houden. Men ging er van af, begon ze te hekelen en te bespotten. Jammer maar dat men veelal te ongodsdienstig was om er wat beters voor in de plaats te stellen. Het was of de keuze stond, er een wrake Gods of er niets van God in te zien – en men koos voor 't laatste. Zoo leed de godsdienst weer schade en werd 't gewoonte, dat wie verlicht en beschaafd wou heeten, in een ziekte een ziekte zag, in een heerschende ziekte die velen trof, maar hooger ging men niet.

12

Wilt ge weten wat men zeide, luistert dan. Waarom zou ik Gods vinger juist zien in een ramp, die mij treft? Nu ja, dat zijn we allen eens, alles komt van God. Maar wat baat het ons dat bij alles te herhalen, waarom zou ik dat hier juist bij opmerken, en waarom zal ik dit zoo met nadruk een bezoeking des Heeren noemen, als ik God in alles moet zien?

Men heeft volkomen gelijk. Voor Jezus zou een bezoeking Gods onmogelijk geweest zijn, want God was altijd bij Hem en Hij bij den Vader. Maar mogen wij ons daarop beroepen, wij die koud en ongevoelig blijven, bij alles wat God in 't gewone leven ons toont en zegt – mogen wij zo spreken, die zoo zelden bij den Vader zijn, al verlaat God ons nooit? De liefde uwer vrouw openbaart zich in duizend kleinigheden, die dagelijks wederkeeren. De gewoonte maakt er u ongevoelig voor. Maar als nu een bijzondere daad van liefde eens weer sterk tot uw hart spreekt – denkt ge dan ook maar: ik mag daar geen bijzondere liefde in zien, want die liefde spreekt ook in zoo veel, wat ik niet bemerk? Neen, nietwaar? Doet dan hier ook zoo niet, en blijf met mij in onzen rampspoed Gods hand erkennen.

Maar neen, zegt men, God moet mij een God van liefde zijn – en dan juist in de ellende die over ons wordt uitgesproken, Zijn hand te zien, mij die hand als slaande de denken – dat mag een jood of een

heiden zich zoo voorstellen, maar een christen weet beter. En bovendien: vroeger was alles van God. God zond den regen, maar wij weten dat die uit de aarde eerst optrekt. God zond het onweder, maar wij weten dat een zamenpersing der lucht die knal in de wolken veroorzaakt. God deed alles groeyen, maar wij weten hoe van een stek een boom wordt. Zoo zal 't met die ziekte ook wel zijn. De min ontwikkelde zegt nu nog dat God daarin spreekt, maar wij weten reeds veel te verklaren en – het andere, nu ja dat begrijpen we nog niet, maar wie weet of ook dat nog niet spoedig opgeklaard wordt.

Door en door ongodsdienstig, roept ge uit en ik met u. Maar toch, ik ken nog ongodsdienstiger. Er zijn maar al te veel menschen die er met u ja en amen op zeggen, dat zulk een ziekte een bezoeking des Heeren is, het soms nog met krasser woorden uitdrukken dan gij zelve doet – maar die van dat zeggen later wel erkennen dat het een roepstem des Heeren is, maar toch doof blijven – dat is erger nog.

Een betere weg zoek ik op te brengen, mijne hoorders. Gij gelooft in Gods almacht, nietwaar? Dat niets is dan door Hem, dat alleen Zijn wil bestaat. Geloof ge dat niet, dan hebt ge met de godsdienst gebroken – zonder dat geloof bestaat de godsdienst niet. En ga nu zulk een ziekte eens na in haar verloop. Wat al droevige sporen laat ze niet achter. Wat beslist ze niet bij velen voor jaren lang. Wat ommekeer in den toestand der huisgezinnen, wat moeite, wat zorgen, dat tobben bij dag en waken bij nacht. En als de ziekte naar het graf sleept, hoe ijslijk dan, weer een gestorven, en wat bittere gevolgen voor hen die overblijven. En dat alles wat nu geschiedde en in de toekomst er uit volgen zal, zoudt ge toch aan Gods wil, aan Gods almacht moeten onttrekken, zoo ge in die ziekte ook niet de hand des Heeren woudt zien.

13

Ik ga verder. God is de Alomtegenwoordige. Denkt eens recht goed in wat dat zeggen wil: alom. Dus is er niets waarin God niet is, en zou Hij dan niet zijn bij al dien jammer en dat lijden, bij al die tranen en die smart? Hij is de levende God – en zou Hij dan sluimeren als het menschenhart juist zoo met aandrang tot Hem roept? Van Hem moet uw vrede zijn, en zou dan ooit den lijder vrede in de ziele gestort worden, zoo hij vreezen moest, buiten God om is die besmetting tot mij gekomen? Van Hem moet ruste in den boezem dalen om onze gejaagdheid te bevangen – en zou dan ooit de vreeze om ook besmet te worden van ons wijken, zoo we in die ziekte slechts een toeval zagen wat met ons spelen kon naar willekeur? O! dat ik het u toch in de ziele mocht prenten: in zulk een ziekte de hand Gods niet te zien, dat is de wrange vrucht van ongeloof en ongodsdienstigheid – dat bant de vrede van den lijder en het rustig vertrouwen bij hem die nog vrij bleef.

Niet dat we ontkennen willen dat de oorzaak dier ziekte natuurlijk te verklaren is. Dat ligt verre van mijn bedoeling. Zijt ge besmet, dan is het zeker dat onzichtbare deeltjes van den lijder door u zijn ingeademd of kleefden aan uw huid. De lucht is met die smetstof bezwangerd, waart hier en ginds en daar verre, het is allerwegen haast 't zelfde lijden. Mogelijk dat reinheid ze tegenhoudt, dat de

uitdampingen der aarde er haar rol in spelen, dat vrees de vatbaarheid verhoogt. Veel van dat alles is waarschijnlijk, veel niet, maar het is alles mogelijk. Ik geef zelfs toe dat er eens een tijd kan komen, dat men juist en nauwkeurig die gansche ziekte in haar oorsprong, verloop en gevolg zal kunnen uitleggen, dat er niets duisters meer in zal overblijven. Maar wat zou dat dan voor de zaak die we hier bespreken? De godsdienst zou met dat alles niets te maken hebben. Dat is de zaak der wetenschap. Begrepen of niet begrepen, van alles zegt de godsdienst: het is de Heer. Niets, niets kan ze zich denken, waarin God niet zijn zou, waarin Gods kracht en Gods wil en Gods bedoeling zich niet openbaren zou. Of zou dat godsdienst zijn, om zoolang we niet begrijpen hoe God werkt – te zeggen ‘Zie daar Gods hand’, en zoodra God het ons gaf om Zijn werken in te zien, nu te zeggen, dan is het God ook niet meer? Neen, mijne hoorders! bij elke bete broods weet uw verstand wel dat het uit graan gebakken is, maar de godsdienst blijft onveranderlijk u toeroepen: die bete geeft u God. Bij elke bete broods moge uw verstand u zeggen hoe ’t in uw bloed wordt opgenomen en verwerkt in uw eigen vleesch – maar de godsdienst blijft u toeroepen: bid eerst om Gods zegen – ook die voedende kracht is van Hem. Zoek alles te begrijpen, alles te verklaren, van God zelf werd die dorst naar weten in u gelegd – maar meent nooit dat dat godsdienst is – meen nooit dat dat uw godsdienst overbodig maakt – meen nooit dat dat met uw godsdienst strijdt. Bij alles wat we zijn of hebben, wat ons ook omringt of omgeeft, bij alles wat ons weervaart of bejegent of den broeder ten deele valt, hetzij groot of klein, treffend of gewoon, begrepen of in raadselen gehuld, het brenge u een lach om de lippen of perse u een traan uit het oog bij dat alles, mijne hoorders! Wat het ook zijn moge of zich laat denken – bij dat alles rekent ge buiten de godsdienst, bij dat alles zijt ge ongodsdienstig en van vroomheid ontbloot – zoolang ook de gedachte niet door uw ziele gegaan is: van God is het mij gekomen. En al zijt ge dan zelf nog niet getroffen, en al wist ge dat niets u treffen zou, zegt ’t mij, zou dan ’t leed van anderen, hun kermen en hun tranen u zoo onverschillig laten, dat ge er geen acht op sloegt, er geen teeken des tijds in zaagt, er niet eens als godsdienstig mensch over denken zoudt? Ik weet betere dingen van u, geliefden! en gij verstaat wat ik zeggen wil als ik die ziekte een bezoeking noem van God.

Maar nu een schrede verder, mijne hoorders! Die ziekte is niet alleen een bezoeking – maar een bezoeking, waarin God Zijn toorn uitspreekt over de zonde. Om de zonde is die ziekte er, anders zou ze er niet zijn.

Alles komt van God, nietwaar? Niets kan u bejegenen buiten Zijn wil, en dat weet gij van Jezus wel, die God is uw Vader – en toch: gij lijdt, door gevaren omringd is uw leven, vol jammer, aan ellende overrijk. En van wie komt mij al die ellende, die smarte en dat leed? Zeg niet: door menschenoedoen, door eigen misslag, door gevatte koude of door besmetting van anderen. Zoo spreekt de wetenschap. De godsdienst weet van dat alles niets, ze heeft slechts een antwoord: die ellende komt u van God.

En waarom? Omdat God het wil. Door niets is Hij gebonden. Hij had deze wereld heel anders kunnen scheppen – zonder die gevaren, zonder dat lijden, zonder die smart. God heeft dat niet gedaan, God heeft dat lijden gewild, gewild dat ook deze ziekte nu in ons midden zijn zou. En dan toch uw Vader, die u liefheeft met meer liefde dan onze aller hart omvatten kan. Er moet dus iets zijn wat God dwingt om uit liefde ons lijden te zenden, want de liefde uit zichzelf zendt dat lijden niet. Die oorzaak moet niet in God, maar in ons gezocht worden, en wat anders in ons zou dat zijn dan de zonde. Daarboven denken we ons een volmaakte hemel, waar alle tranen worden afgeveegd en geen lijden gekend – omdat daar boven geen zonde meer zijn zal – maar hier beneden blijft het onvolmaakt, zolang het onvolmaakt van binnen blijft. Zonde en ongeluk, ze zijn niet vaneen te scheiden.

Welk een ramp we dus ook beweenen – ze zegt altijd tot ons: om de zonde, en als gij met uw lijden geen vrede hebt, roept God u toe: en Ik niet met uw zonde. Zoo bij een ongeluk, bij elke ramp en hoe grooter ramp, hoe sterker die stemme Gods weerklinkt en verder die ramp om zich grijpt, in hoe uitgebreider kring die stem Gods vernomen wordt – en daarom zeg ik dat God ook in die ziekte die rondwaart een engel heeft uitgezonden om met dubbele nadruk het ons allen toe te roepen: om uw zonde alleen ben ik uitgezonden. Belijd ze en zoek ze te ontvlieden.

Maar wacht er u voor dat ge in elke ramp een straf voor een bepaalde zonde woudt zien, die juist den schuldige trof. Dat een erge ramp dus ook een straf voor een erge zonde zou moeten zijn. Jobs geschiedenis bewijst reeds het tegendeel. En wat heeft Jezus ervan gezegd? Leest het in Lucas 13. Er waren enkele Galileeërs den vijand in handen gevallen en meêdogenloos gedood. Wat meent ge, zegt Jezus, dat die Galileeërs erger zondaars waren dan de anderen, omdat ze zulks geleden hebben? 'Ik zeg u neen.' Stelliger spreken kon Jezus wel niet, wel niet krachtiger ons waarschouwen tegen dat heilloos drijven, wat hoogmoed bij den gespaarde kweekt en het lijden van den lijder nog verzwart. Neen, er is een dadelijke straf voor elke zonde in 't geweten, een latere straf voor elke zonde in de eeuwigheid, maar de rampen die op aarde ons treffen voor de zonde in het algemeen. De goddelooze moge voorspoed hebben – gij leest niet in zijn hart – en dan daarboven ontgaat hij zijn straf niet. De vrome moge lijden, soms bitter lijden op aarde, hij zal nooit zeggen dat zijn lijden meerder was dan door zijn zonde was verdiend.

En mogen we dus geen middelen aanwenden om die ziekte te ontkomen, zoo God ons daarin treffen wil? Och, al woudt ge dat, wie zou dat kunnen. Als God ons treffen wil, dan zal Hij ons treffen, en zoo we deze ziekte ontgaan, zal een andere de bode Gods zijn die ons oproept ten doode. Maar zou men daarom geen voorzorg nemen? Hoe ongodsdienstig, zou dat middel dan niet van God zijn, hebt ge dat dan uit uzelfen, die wondere kracht? En neemt ge dan anders geen voorzorg om uw gezondheid te bewaren, om brand te voorkomen, om dreigend gevaar af te weren. Ja, zegt gij, maar hier is het

God vooruitlopen. Wie weet of 't wel Zijn wil was mij te treffen. Gij weet ook niet of er ooit weer vloed zal komen en hebt ge toch geen vloedheuvel opgeworpen. Ge weet ook niet of ooit uw huis zal afbranden en hebt ge het toch niet verzekerd. Zoo dat den Heer vooruitlopen – dan ook geen draad meer op de kruittoren om 't weerlicht af te leiden, dan ook geen boot meer op 't strand gezet om den armen schipbreukeling te redden. Neen, waar God u den lijdensbeker te drinken geeft – drink daar uit zooveel 't God zal behagen. Maar als God u een tegengif biedt om 't lijden onschadelijk te maken, blijf ook dan een volgzzaam kind van uwen hemelschen Vader, en neem 't dankbaar aan.

Maar gij die zulke gemoedsbezwaren niet deelt, ze ligt telt of onzinnig noemt, wacht er u voor dat ge niet dat reddingsmiddel zoudt aangrijpen als een macht door uzelfen of door de menscheid ontwikkeld, als een tegengif door uzelve uitgevonden, waarbij ge aan God niet meer dacht.

Een middel uitvinden is nog niet een middel maken, en hebt gij het ontdekt – hij die 't gemaakt heeft, woont daarboven. Gebruiken mogen we het, maar nooit alsof we er een middel in bezaten waardoor we God ontkomen konden, Zijn straffende hand konden ontgaan, alsof men zegge: als ik dat middel heb aangewend – heeft God geen macht meer over mij. Neen, dan is er nog meer godsdienst in die anderen die gij onzinnig noemt. Daar is nog geloof – een verkeerd geloof, het zij zoo, maar geloof dan toch – een geloof, waarvoor ze hun eigen leven en het leven hunner kinderen in de waagschaal stellen – maar gij hebt van dat geloof zelfs 't mosterdzaadje niet, gij die den eersten grondslag van alle godsdienst hebt prijsgegeven door wat die ziekte betreft althans u niet meer diep afhankelijk te voelen van God.

16

II

Gij hebt misschien die lijdens niet gezien, die ongelukkigen tenminste niet die 't hevigst zijn aangetast. Neen, dan kunt ge het u ook niet voorstellen. Men moet dat lijden met oogen gezien – anders krijgt ge in de ziel dien indruk, dien diepere indruk van innerlijk medelijden nooit. Geloof mij, men lijdt daar met den lijder. Ge wendt het oog af als ge hem eerst daar liggen ziet, met geen menselijke vorm meer in zijn uiterlijk. Alles verbrokken en gezwollen. Elke gelaatstrek onkenbaar. Soms de oogen reeds voorgoed gesloten, nog lang eer de dood kwam. En ijst ge reeds op 't gezicht van die duizend zweren die zijn aangezicht onkenbaar maken, o! gij ziet nog maar die alleen. Hij lijdt pijn aan elk dier andere duizenden die zijn huid al met melaatschheid bedekken van den schedel tot de voetzool toe – of zoo 't nog geen zweren geworden zijn, doet naast de spanning en persing naar binnen toe hem meer nog lijden – tot soms 't giftig vocht geheel naar binnen dringt en eindelijk maakt dat 't hart niet meer klopt. Zoo ligt hij daar, met een kloppend hoofd, de keel zoo dik en pijnlijk gezwollen, soms rillende van de koorts, die heel zijn lichaam trillen doet, en hem verslindt door een brandende dorst als 't vocht

naauwelijks zijn lippen meer verkoelen kan. En dan in die besmette lucht ademen uur aan uur en dag aan dag, en dan zijn ledematen van stijfheid en pijn niet te kunnen verroeren en dan de zij waarop men ligt al meer te voelen ontveeschen van dag tot dag, van uur tot uur. O! het zien is al zoo akelig, en wat is dan nog 't zien bij 't lijden zelf? Maar toch, die daar ligt is nog een mensch. Hij leeft nog, gevoelt nog en denkt nog. Hij hoort nog wat ge hem zeggen wilt, dat die ziekte zoo en zoo is ontstaan. Maar neen! dat troost hem niet. Die luchtstof – die besmetting – dat toeval, dat noodlot, 't zijn klanken, die hem strijden tegen 't hart. Daar wil hij niet van afhangen. Daar zou hij tegen morren en opstaan tot hij door woede verbitterd weer machteloos nederzeeg. Maar zeg hem dat hij gevallen is in de hand van zijnen God, dat de Heer met Zijn bezoeking tot hem is gekomen. Zoek in zijn ziel 't gevoel van schuld voor te wekken – door de zonde het raadsel te verklaren van een Vaderliefde die zoo bitter lijden doet – en neen, hij mort niet meer noch klaagt, maar zoekt stil in God te zijn. Van Hem blijft hij redding, van Hem kracht bidden voor 't dragen van zijn kruis – en soms is het of de ziel dat geslagen lichaam voor een oogenblik verlaten heeft, om in Gods gemeenschap gelukkig te zijn nog te midden van die ontzettende smart. O! al hadt ge nooit aan de kracht der godsdienst geloofd, daar zoudt ge ze lief krijgen die zegnende engel des vredes, dien God bij 't lijden ons zendt.

Zoo voor den lijder – en zou 't voor den beroofde minder behoefte zijn om die ziekte, die hem den schat zijns levens wegnam, als een bezoeking des Heeren te beschouwen, zou 't geen troost aan zijn hart geven te weten: God heeft ze weggenomen? Waar 't dierbaarste u aan 't hart ontrukkt wordt, daar is er maar een wien gij zwijgen kunt, maar een wiens onbegrepen geheimnis gij zelf erkent niet te kunnen doorgronden, maar een van wiens ongekrenkte rechtvaardigheid gij daarboven zaliger genieten durft hopen, naarmate hier meer geleden wordt. O! als zulk een ziekte rondwaart, weer dan die vraag eens van de lippen, waarom zij juist getroffen en ik verschoond. Omdat ze erger zondaren waren? Jezus zegt immers neen. In God geloovend, als den oppermachtigen beschikker van ons leven, die aan geen onzer rekenschap geeft – als wij ons waarom tegen zijn wijsheid durven overstellen – en dan diep in 't hart de erkenning dragen, dat zoo God ons naar onze zonden deed, de beste onzer nog veel zwaarder lijden verdiend had – zoo roept de godsdienst den beroofde van harte toe, dien weg der vertroosting ontsluit ze hem. Arme mensch die dien weg niet volgen wilt, ge kunt 't hoofd tegen den muur te pletter loopen, maar die muur blijft staan, een andere weg van vertroosting is er niet.

Het leven is vol van snijdende contrasten, mijne hoorders. Hier een die viel, daar een die werd opgericht. Ons lachen en ons weenen is soms maar gescheiden door een enkel uur. Het hangt soms af van zulk een kleinigheid of gij juichen zult of klagen – zoo gij het maar nooit vergeet: ook in die kleinigheid is God. Zoo zagen we 't ook nu weer: de een gaat in rouw met zwarter rouw in 't hart nog en naast hem gaat er een, die ook de zijnen haast sterven zag en ze nu weer lachen ziet om zich heen.

En wat zal 't dan voor den geredde zijn, zoo hij de stem afwijst, die hem toeroept: het was een bezoeking des Heeren. Waartoe dan dat lijden, die ondragelijke smart, waartoe dan dat tijdverlies, dat tobben en waken der zijnen? Welk gevoel zou 't in hem achterlaten dan een nooit verkropte wrevel over al dat nodeloos leed? Maar neen, laat 't hem een bezoeking des Heeren zijn, laat hij 't gelooven: de Heer is tot mij gekomen in die donkere dagen die ik heb doorgeworsteld, toen in die bange ure, toen ik niet wist waar ik van smart mij bergen zou, ja toen heeft mijn zielsoog den Onzienlijke gezien, die mij toeriep: 'Ik ben uw God, aan Mij komt uw leven toe', ja toen heeft mijn ziel zich klein voor den Almachtige gevoeld en zonde gezien in wat ik anders nooit voor zonden gehouden heb – en niet een stalen noodlot, niet een blind toeval, neen, dien God heb ik om redding aangeroepen – en Hij heeft mijn kermen gehoord en Hij heeft mij 't verbeurde leven weergegeven, door Hem en Hem alleen ben ik nog die ik ben en zijn mag. – En zal 't dan nog een doelloos lijden zijn, nog gemor en wrevel achterlaten? Neen, mijne hoorders, van dankbaarheid voor God zal zijn ziele overvloeyen, meer dan ooit vroeger op God zijn oog gericht zijn, en o! zoo zwaar zal hem de gelofte op 't harte wegen, eens kermend aan God opgedragen, dat zijn leven, zoo 't gespaard werd, aan God zou zijn gewijd.

18

En waar we zoo die ziekte als een bezoeking des Heeren beschouwen, een slaan van Zijn hand om de zonde ons zegen te maken, wat schoone werkkring opent zich daar voor de liefde niet, om zich in al haar macht te vertoonen. Ze wil God niet verzoeken en neemt zich dus behoedzaam in acht, zoolang ze weet: mijn liefde kan geen hulpe aanbrenge voor den lijder, noch troost voor hem die dat lijden moet aanzien. Maar moet er hulp geboden, is er een menschenhart wat om troost roept, wordt het eigen hart getrokken, als 't bloed spreken gaat en een vader of een moeder, een zuster of broeder, een zoon of dochter te kermen ligt – neen, dan zwijgt die beredening, dan bant ze alle vrees: het is een bezoeking des Heeren, en dat weet ze dus, hoe verpestend ook de luchtstof was, geen haar zal gekrenkt, geen enkel smetstofje ingezogen worden zonder de wil van Hem die aller leven gebiedt.

Door die gedachte tot hooger ernst gestemd is het of de liefde zich nog krachtiger dan ooit vroeger voelt. Aan eigen zondesschuld indachtig, vergeet ze 't ook niet dat veel liefde veel zonden bedekken zal, en moedig gaat ze 't huis des geweens binnen en troost en lenigt, en brengt den verlaten lijder, den eenzaam treurende den balsem der liefde in 't hart.

Waar ik dus ook vraag, geliefden! Wat moeten we in die ziekte zien? De eisch der godsdienst stemt zamen met de ervaring van 't leven, de getroffene zelf, de beroofde van hart, wie werd opgericht en uitgered – ja de liefde zelve – ze geven ons alle dat eentoonig antwoord: een bezoeking Gods om de zonde. Vooral dat laatste mag niet weggelaten. Een bezoeking des Heeren niet om de zonde is er geen, en zoo ge in die ziekte een bezoeking des Heeren woudt zien – en toch niet om de zonden denken, zoudt ge uwen Vader daarboven verliezen, God zou geen God der liefde meer zijn, maar een die lust had in uw tranen.

Neen, om der zonde is God met Zijn bezoeking tot ons gekomen, en vrij moogt ge een ieder tarten om een andere beschouwing te geven, die tegelijk én de eischen der godsdienst én de eischen van 't menschenhart voldoet. Een roepstem des Heeren is het van ons aller hart, een veroordeeling van ons aller leven. Wel hem die naar die roepstem hoort! Men kan stokdoof zijn – och! dan baat 't schelst geluid niet meer. Maar toch: het is mij behoefte te gelooven dat geen enkele menschenziel zoo doof zijn kan. Men hoort niet scherp – wat God zoo dagelijks tot ons spreekt in de bewijzen Zijner liefde, door de inspraak van ons hart, dat zijn klanken die ons oor voorbij gaan, die niet werken. Maar nu is er een sterker roepen des Heeren, nu is Gods stem tot ons gekomen met ontzettende kracht, welaan wijs mij de man die nu nog de ooren kan toesluiten en zeggen: ik hoor Gods stem niet. Neen, die stem hooren we allen wel. Of we er ook naar luisteren zullen, of ze ons tot ernst wekken zal? God weet het, mijne hoorders, wiens machtige arm zoo zwaar op ons gelegd is. We leven soms jaren lang dat we aan ons hart soms weifelend vragen: waar is uw God, waar is de Almachtige? Nu vraagt ge het niet meer. Nu zien we Zijn slaande hand, nu voelen we den Alomtegenwoordige, nu hooren we dat roepen: mensen, mensen, bekeer u tot uwen hemelschen Vader!

Die ziekte kwam – ze zal ook wel weer voorbij gaan – misschien heeft ze reeds uitgewoed, zal ze niemand meer treffen – niemand meer ten grave slepen – misschien ook zal het anders wezen – maar de tijd zal wel weer komen dat ze in ons midden niet meer is. Dan zal 't leed wel weer vergeten worden, de tranen worden afgewischt – maar hoe zal 't dan in ons hart zijn en in de gemeente des Heeren? Zal dan dieper verootmoediging over onze zonden ons tot God bekeerd en voor God gewonnen hebben, zal er dan meer om God gedacht, meer tot God gebeden, meer voor God geleefd worden? Zal een dieper gevoel van afhankelijkheid ons met heiliger eerbied voor Zijn aangezicht doen wandelen – een hooger ernst ons allen bezielen? Zal dan de ziekte die ons teisterde heengaan, maar de vreeze des Heeren bij ons achterlaten, vroomheid en godsdienstzin bij ons doen inwonen, en 't stempel van ootmoedige nederigheid op ons allen gedrukt hebben? Het zijn maar vragen, mijne hoorders! God alleen weet, wat de toekomst baren zal, maar dit weten we, dat als gij u niet bekeert, Gods arm niet verkort is en nog meer jammer over ons zal worden uitgegoten. Amen.

OVER DE REDACTEUR

FRED VAN LIEBURG is hoogleraar religiegeschiedenis aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam en onder meer voorzitter van het Dutch Bible Belt Network.

AD FONTES

EEN UITGAVE VAN TREFPUNT MEDISCHE GESCHIEDENIS NEDERLAND

Het Trefpunt Medische Geschiedenis Nederland is een kennis-, documentatie- en erfgoedcentrum dat tevens fungeert als platform voor het niet-universitaire onderzoek van de geschiedenis van de geneeskunde, gezondheidszorg, verpleegkunde, farmacie, tandheelkunde en de paramedische vakken.

www.tmgn.nl